

Makale Künyesi (Araştırma): Çapan, P. ve Yaşa Toprak, T. (2023). Fehîm-i Kadîm Dîvânı'nda Tefâhür, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 658-675.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1370230>

FEHİM-İ KADİM DÎVÂNI'NDA TEFÂHÜR^{1*}

Pervin ÇAPAN²
Tuğçe YAŞA TOPRAK³

ÖZET

Klâsik Türk şiirinde *fahriyye*, övünme, büyüklenme demektir ve genellikle kaside, gazel ve bazen de diğer nazım şekillerinde şairin kendisini övdüğü; erdemlerinden bahsederek diğer şairlerden farkını ve bilhassa üstünlüğünü dile getirdiği; felekten ve zamandan şikâyet ederek kıymetinin bilinmediğini vurguladığı bölümün adıdır. *Tefâhür* ise aynı köktendir ve övünme anlamına gelmektedir. Şairler şiirlerinin genellikle mahlas beyitlerinde *şâirâne tefâhür* olarak nitelenebilecek bir söyleyişle şiir ve şairliklerini övmüşlerdir. XVII. yüzyıl Klâsik Türk şairlerinden biri olan Fehîm-i Kadîm de *Dîvân*'ında hemen her fırsatta ve her nazım şeklinde kendi şairlik dehasını medhetmiştir. Sebki-Hindî'nin de önemli temsilcileri arasında yer alan şair, kendi üstün yaratılışını ve şiir yazmadaki yeteneğini, yalnız mahlas beyitlerinde değil, aynı zamanda *Dîvân*'ında yer alan manzumelerin bir ya da birkaç beytinde veya bir gazelinin tamamında da kendisine has üslubu ile ortaya koyar. Bu tefâhür beyitlerinde şair sadece kendisini övmekle yetinmez, aynı zamanda şiirin köşe taşlarını oluşturan poetikasını da sunar. Fehîm-i Kadîm bu kabil beyitlerinde diğer şairlerle kendisini mukayese ederek edebî eleştirilerde bulunur ve bir şiirin nasıl olması gerektiği konusuna dikkat çeker. Onun kendi şiirlerinde övgüye değer bulduğu unsurlar ve övgü kıstasları, geleneğin güncellenmesi olduğu kadar, okur için şairin yaşadığı dönemin tenkid anlayışı hakkında da bazı önemli ipuçları verir.

Bu makalede, Fehîm-i Kadîm Dîvânı'ndaki manzumelerde yer alan tefâhür beyitleri özellikle şairin poetikasını ortaya koymak amacıyla incelenmiştir. İlk olarak seçilen beyitler Klâsik metin şerhi eşliğinde incelenerek şairin murad edindiği mânâ kâinatı üzerinde durulmuştur. Çalışmanın esasını teşkil eden inceleme kısmı ise *Yaratılış Üstünlüğü Üzerinden Tefâhür*, *Kasidelerin Fahriyyelerinde Yer Alan Tefâhür*, *Gazellerin Mahlas Beyitlerinde Yer Alan Tefâhür*, *Rubâîlerde*

¹ Bu makale, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde 12-14 Mayıs 2022 tarihleri arasında düzenlenen *MSKÜ Ulusal Disiplinlerarası Öğrenci Kongresi*'nde sözlü olarak sunulan "Fehîm-i Kadîm Dîvânı'nda Tefâhür" başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

* Bu makale Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 19/093/04/5 kod numaralı "Fehîm-i Kadîm Dîvânı'nın Anlambilim Açısından İncelenmesi" başlıklı doktora tez projesi ile desteklenmektedir.

² Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Prof. Dr. cpervin@mu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2929-5247>

³ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi. tugceyasa@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1967-9386>

Yer Alan Tefâhür, Terkîb-i Bendlerde Yer Alan Tefâhür şeklindeki başlıklarla düzenlenerek Fehîm-i Kadîm'in ideal bir şairden ve şiirden beklentisinin ne olduğu ve seçilen örneklerin poetik değeri tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Fehîm-i Kadîm, dîvân, tefâhür.

GİRİŞ

Fahriyye kelime anlamı itibariyle lugatlerde “eski şairlerin, kendi fazîletlerini ve şairliklerini övmek suretiyle yazdıkları şiirler” ve “Dîvân edebiyatında kasidenin belirli kısımlarından biri.” olarak tanımlanmıştır (Şemseddin Sami, 1978:983; Devellioğlu, 2010:284). *Tefâhür* ise “övünme, temeddüh, övünç ve iftihar” anlamına gelmektedir (Ahterî, 2017:197; Devellioğlu, 2010: 1232).

Edebî bir terim olarak ise şairlerin kendilerini övmek için yazdıkları şiirlere *fahriyye* denir. Her ne kadar insanın kendisini övmesi hoş karşılanan bir davranış olmasa da Klâsik Türk şairleri bu fahriyelerde sanatkârâne bir tefâhürle şiir ve şairliklerini övmüşlerdir. Fahriyeler genellikle kasideler içinde yer almakla birlikte, şairler bunun dışında ayrı bir nazım biçimiyle ya da bir gazelin makta' beytinde fahriyye söyleyebilir (Dilçin, 2013:266).

Şiirin edebî değer taşıdığına inanan her şair övünür, övünmeye hakkı da vardır, fakat bu konuda Nef'î kadar ileri gideni görülmemiştir (Ünver, 1991:45). Klâsik Türk edebiyatında en çok Nef'î fahriyeleriyle öne çıkar. Nef'î klâsik kasidede formel bir birim olarak kullanılan fahriyyeyi kasidenin vazgeçilmez bir unsuru hâline getirerek yeni bir üslûp oluşturmuştur. Mehmet Çavuşoğlu'na göre; Klâsik bir kasidede medhiyenin arkasından gelen fahriyyede şair, ince hünerli biri olduğunu söyleyerek bu övgüyü estetik bir değere yükseltir. Şairler, övdüğü kişiye bir münasebet düşürmek suretiyle fahriyyede kendi hâlerinden maddî sıkıntılarından hak ettiği hâlde himaye görmeyişinden söz eder, şairin dolaylı yoldan maddî ve manevî yardım istediği bir bölüm olan fahriyye zamanla şairin kendisini övmesi şeklini almıştır (Çavuşoğlu, 2011:22).

Klâsik Türk edebiyatı da her edebiyat gibi, şiir ve şair üzerine düşünen, tartışan, yorum yapan ve değerlendirmelerde bulunan bir edebiyattır. Klâsik Türk şairleri bu eleştirilerini kaside, gazel, mesnevî, kıt'a gibi hemen her nazım şeklinde ortaya koymuştur. Klâsik Türk şairinin yaptığı bu eleştiri bizzat kendi şiiri ve şairliği üzerinedir. Eleştirinin kapsamı, esas itibariyle şairin, söz konusu beyitlerde kendi şiirini ve şairliğini tanıtmayı, kendi açısından bunları değerlendirmesidir. Şairin amacı bu olsa da sonuç olarak bu yolla, bir bakıma bizzat şairin, bir bakıma da onun çağının, şiir, şair, sanat ve edebiyat konularındaki düşünceleri, görüşleri, eğilimleri, bilgi ve kültürleri, anlayış ve alışkanlıkları, zevk ve değer ölçüleri bir dereceye kadar ortaya çıkmış olmaktadır (Tolasa, 1982:16-17).

Klâsik Türk şairlerinden bazılarının dîvân dibacelerinde, bazen müstakil gazeller, bazen de gazellerin beyitleri arasına serpiştirilmiş olarak karşımıza çıkan bu değerlendirmeler edebî tenkid açısından özel bir anlam taşır (Çapan, 2002:2).

Şiirlerde yer alan fahriyye bölümleriyle ilgili pek çok edebiyat araştırmacısı, şairin kendisini diğer şairlerden üstün konumda göstermek için uç benzetmelere ve mübalağalı ifadelere yer vererek neredeyse gerçeklikten uzak tasvirler ortaya koyduklarını söyler. 14. yüzyıldan başlayarak Klâsik Türk şiir geleneği boyunca devam eden fahriyye örnekleri değerlendirildiğinde, bilinenin aksine, şairin bu bölümlerde ifade ettiği övgü kalıplarıyla ideal bir şair nasıl olmalıdır? sorusuna cevap verdiği görülür. Şairlerin şiirlerinde yer alan bu övgüler artık sadece abartılı birer medh olmaktan çıkarak poetik bir söylemi de beraberinde getirir (İsen Durmuş, 2007:42). Fahriyyenin tarihi gelişimine bakılacak olursa Klâsik Türk şiirinde ortaya çıktığı 14. yüzyılın ilk dönemlerinde şiiriyle övünen ve şiirini yücelten şairlere sıkça rastlanmaz, ancak daha ziyade memdûhundan birtakım talepleri olan ve ondan yardım isteyen bir şair profili vardır.

15. yüzyılın sonuna kadar yazılan fahriyyelerde daha çok bu türden bir anlayış görülür. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun her anlamda gelişip zenginleşmesiyle şairlik ve fahriyye anlayışı da farklılaşmaya başlar. İlim ve kültüre verilen değerle birlikte şiir ve şair kavramlarına verilen kıymet de artar ve bu değişim kendisine güvenen, sesi gür çıkan bir şair tipini ortaya çıkarır. Böylece fahriyye bölümlerindeki övgü, yavaş yavaş sadelikten ve tek sıfatlı kullanımdan uzaklaşır. Özellikle Nef'î'nin "*tâtî-i mucize-gû, İsí-dem, silk-i teşbih-i dürr-i seb'a'l-mesâni*" vb. gibi zincirleme tamlamalar ve abartılı benzetmelerle kendisini medhettiği görülür. Arap ve Fars şiirinin önde gelen şairleriyle kendisini kıyaslayarak şair, kendisinin onlara üstünlüğünü ilan eder (TDEA,1979: 144). Bu bakımdan fahriyyenin, 17. yüzyılda başka bir boyut kazandığını söylemek mümkündür. Aynı yüzyılda yetişen Fehîm-i Kadîm de döneminin bu fahriyye anlayışından etkilenmiştir. Fehîm de çağdaşı şairlerde olduğu gibi tefâhürü kasidenin formel bir parçası olmaktan uzaklaştırarak hemen her nazım şeklinde şair yaradılışını övmüştür.

17. yüzyıl Klâsik Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Fehîm-i Kadîm, H. 1037/1057 - M. 1627/1647 yılları arasında yirmi yıl yaşamıştır. Şairin bir Dîvân'ı; 273 beyitlik bir şehrengîz'i; Arap, Arnavud, Acem, Ermeni, Türk gibi ağızları taklit ettiği bir bahr-ı tavîli (Kaplan, 2016); *Tercüme-i Letâif-i Kibâr-ı Kümmelîn* (Ekinci, 2013) adında bir latifeler derlemesi ve *Durûb-ı Emsâl-i Türkî* (Ekinci, 2015) adlı bir atasözleri kitapçığı vardır. Döneminin tezkire yazarlarından olan Safâî Efendi tarafından "*pür-fenn bir şâ'ir-i nâzik-suhandır*" şeklinde medhedilmiştir (Mustafa Safâî Efendi, 2005:443). *Fehîm Dîvânı* ilk defa 1934 yılında Sadettin Nüzhet Ergun tarafından yayımlanmıştır (Ergun, 1934). *Fehîm Dîvânı*'nın tenkidli metnini hazırlayan ve Fehîm üzerinde ilk derin araştırmayı yapan Tahir Üzgör onu, Osmanlı edebiyatının, "harika çocuğu" olarak niteler (Üzgör 1991:4). Tezkire yazarları onun herhangi bir medrese eğitimi alıp almadığına dair bir bilgi vermez, ancak Arapça ve Farsça'yı çok iyi bildiği eserlerinden anlaşılmaktadır. *Dîvân*'ında hemen her fırsatta ve her nazım şeklinde kendi şairlik dehasını metheden şair, *şairâne tefâhür* olarak nitelenebilecek bazı beyitlerinde şiirinin yapı taşı olan oluşturan poetikasını da ortaya koyar. Bu fahriyye beyitlerinde şair hem kendi şiiri hem de başka şairlerin şiirleri üzerine edebî tenkit ve değerlendirmelerde bulunur. Özellikle şairin kendi şiirlerinde övgüye değer bulduğu unsurlar, onun sanat hakkındaki görüşlerini de ortaya koyar.

Bu bilgilerin ışığında, Fehîm'in Dîvânı'nda tespit edilen tefâhür beyitleri, işaret ettiği özellikler bakımından kendi içinde tasnif edilecek olursa:

1. YARADILIŞ ÜSTÜNLÜĞÜ ÜZERİNDEN TEFÂHÜR

Şairin kendi varlığını tanımladığı değerlendirmelerin büyük çoğunluğu, *tab'* kavramı etrafında toplanmıştır. Genel anlamıyla *tab'*; “*insanın yaratılış özelliği ve doğası*” demektir, ancak, bir sanat ve edebiyat eleştirisi terimi olarak “*şairin şair olarak yaratılış özellikleri, şairlik cevheri, yaratılıştan sahip olduğu sanatçı varlığı*” anlamında kullanıldığı da görülmektedir. “*Tab'* ve *tabî'at*”, genel anlamda bir karakter ve mizaç hâlinin ifadesi olarak görülmekle birlikte, tezkirelerde de şair yaratılış ve gücünü temsil eder (Çapan, 2002:32). Fehîm, *tab'*ını güzel şiir söylemesindeki en önemli unsurlardan biri olarak görür:

Bâg-ı *tab'*umdan Fehîm esse gülistâna nesîm
Her gülü âteş-zebân bir şâ'ir-i mümtâz olur⁴ (G.89/7) s.424.

“Ey Fehîm! Benim yaratılış gül bahçemden (ne zaman) gül bahçesine (doğru) ılık bir seher yeli esse, onun her gülü, dili ateş gibi yakıcı sözlerle dolu seçkin bir şair olur.”

Beyitte kendisine seslenen şair, yaratılışını gül bahçesine, bu bahçede açan gülleri de - ateş kırmızısı renkleriyle- yakıcı bir dile sahip bir şaire *teşbih* eder. Onun şair yaratılışı o kadar güçlüdür ki, etkisi altında kalan herkes ateş gibi yakıcı sözlerle donanan seçkin birer şaire dönüşür.

Bir başka beyitte şair, sözü süsleyen şuh yaratılışının gücüyle öyle bir tarz ortaya koyar ki, âdeta diğer şairlere şiir söylemeyi öğreten de kendisidir.

Tarz-âmûz-ı ehl-i şî'r Fehîm
Tab'-ı şûh-ı suhân tırâzumdur (G.71/7) s.400

“Ey Fehîm! Şairlere şiir söyleme tarzını öğreten benim söz söylemede bir üslup sahibi olan ince yaratılışımdır.”

Şair bu beyitte sadece kendisini övmez, aynı zamanda kendisinin ortaya koyduğu tarzın incelik ve orijinalitesine de dikkat çeker.

Fehîm *ma'nîdür* redifli gazelinin gazelinin bütün beyitlerinde yine şairâne tefahürle karşımıza çıkar.

Tab'um âyîne-dâr-ı ma'nîdür
Kalemüm büt-nigâr-ı ma'nîdür

Dil-i endîşemi iden meftûn

⁴ Buradan itibaren verilen örnekler kaynakçada da yer alan Tahir Üzgör'ün yayıma hazırladığı Fehîm-i Kadîm Dîvânı'ndan alınmıştır. Beyitlerin günümüz Türkçesine aktarımı ise bize aittir. Parantez içindeki nazım şeklinin kısaltması olan harfin arkasından gelen ilk rakam metne, kesme işaretinden sonra gelen rakam ise beyit numarasına aittir. Parantez bitiminden sonraki sayı ise metnin sayfa numarasını göstermektedir.

Şâhid-i şîve-kâr-ı ma'nîdür

Âşiyân-sâz-ı gülbün-i lafzum
'Andelîb-i bahâr-ı ma'nîdür

Her lafız gülşen-i sevâdumda
Şebnem-i lâlezâr-ı ma'nîdür

Perniyân-ı nikât-ı elfâzum
Câme-h'âb-ı nigâr-ı ma'nîdür

Âteşin dûd-ı şu'le-i fikrüm
Ebr-i hurşîd-i yâr-ı ma'nîdür

N'ola memdûh-ı 'âlem olsa Fehîm
Şehriyâr-ı diyâr-ı ma'nîdür (G.97) s.434.

“Yaratılışım mânâya tutulan bir ayna, kalemim ise put gibi güzel olan bir mânâdır. Kaygılı gönlümü kendisine âşık eden ise işveli bir mânâ güzelidir. Mânâ baharının bülbülü, benim söz fidanımın dibini kendisine yuva yapar. Karanlık gül bahçemde her söz, mânâ laleliğine düşen çiğ gibidir. Nükteli sözlerimin nakışı, mânâ güzelinin yatağıdır. Düşüncemin yakıcı kıvılcıklarının dumanı, mânâ sevgilisinin güneşine bulut olur. Mânâ ülkesinin sultanı olan Fehîm'in, bütün dünyanın övücü olmasına şaşmamak lâzım.”

Şairin fahriyyeyi sadece mahlas beytiyle ya da kasidenin bir bölümüyle sınırlamaması aslında şiirinin ne kadar önemli ve dikkate değer olduğunu vurgulamak istemesinden de ileri gelmektedir. Yine bir şiirin nasıl olması gerektiği konusu şairin üzerinde dikkatle durduğu bir husustur. Bu sebeple bunu sadece birkaç beyitle sınırlamayıp bir gazeli tamamen şiirinin övgüsüne ayırarak orijinal bir yol izlemiştir.

Yine,

Fehîmâ sînem içre özge gülşendür hayâl-i hüsn
O gülzâr içre tab'um bülbül-i rengîn-terennümdür. (G.104/5) s.
444.

“Ey Fehîm! Güzelin hayali göğsümün içindeki başka bir gül bahçesidir. Şair yaratılışım (ise) o gül bahçesi içinde işitilmemiş melodilerle öten bir bülbüldür.” diyerek kendi şair yaratılışını över.

Fehîm'in yaratılışı öyle farklıdır ki:

Hasm nazîr idemez tabiat-ı süstin
Tab'-ı Fehîm'ün şî'ârı şî'r-i metîndür (G. 105/7) s.446.

“Şiir söyleme konusunda kendisine rakip olanlar gevşek yaratılışlarını, sağlam şiir söylemeyi kendisine şiar edinmiş Fehîm'in yaratılışına benzetemezler.” diyerek rakip tanımayan bir tabiatı olduğunu vurgular.

Söylemen tab'-ı Fehîm'ün niydügin bigâneye
Âşinâyân-ı suhan hüsn-i beyanından bilür (G. 112/7) s.456.

“Sizler Fehîm’in şair yaratılışının ne şekilde olduğunu anlayamayacak olanlara bir şey söylemeyin, (çünkü) söze aşına olanlar (zaten) onu söyleyişinin güzelliğinden hemen tanirlar.”

Şair beyitte bigâne-âşinâ tezdâdi üzerinden kendine has üslubunun ve tarzının güzel söze âşına olanlar tarafından hemen anlaşılacağını söylemiştir. Fehîm,

Gel ey tab’-ı Fehîm ey reşk-i Meryem
O ‘Îsî-zây itse sen rûh-zây ol (G. 191/6) s. 558.

“Gel ey Meryem’i kıskandıran Fehîm’in tabiatı, O ‘Îsâ’yı doğurduysa gel sen de ruha hayat ver” diyerek yaratılışının Meryem’i kıskandırdığını ve sözlerinin ‘Îsâ Peygamberin hayat veren nefesi gibi kuvvetli oluşuna telmih sanatı aracılığıyla dikkat çeker.

Fehîm şiirlerindeki mânâ derinliğini, sözlerinin incelik ve güzelliğini şairâne yaratılışı üzerinden değerlendirerek övmüştür. Onun şiirinin güzelliğine rakipler erişemezler, çünkü şaire göre şiir yazmak doğuştan gelen bir yetenektir. Şair kendisini hemen her nazım şeklinde övmüştür. Bu övgüleri şairin Dîvânı’ndaki kaside, gazel, rubai ve terk-i bendlerde de görmek mümkündür:

2. KASİDELERİN FAHRİYYELERİNDE YER ALAN TEFÂHÜR

Klâsik Türk şairleri dîvânlarının dîbâcelerinden başlayarak edebî esere vücut veren *söz* üzerinde hassasiyetle dururlar ve kendilerinin söz ve söylem gücüne dikkat çekerler, hatta bu konudaki üstünlük şair yaratılışın en önemli belirtisidir. Meselâ; Fuzûlî’ye göre “mânâyı ifade eden sözdür”, Lami’î’ye göre ise “söz beyanın vasıtasıdır” (Üzgör, 1990:26). 17.yy’a ve Sebki Hindî’ye kadar, şiirde lafız ve söz, mânânın önünde gelirken bu yüzyılda mânânın lafza feda edilmediği, hatta az sözle çok anlam üretmeyi amaç edinen *münakkahiyatın* ustalık olarak görüldüğü bir dönem başlar. Hayaller bu yüzyılda o derece güçlü ve derindir ki çok kere insan mantığını şaşırtır (İpekten, 2008: 44). Böylece her şeyin mübalağalı düşünülmesi gerekmiş, bu da Hind üslûbunda bir edebî sanat olarak *mübalağa* sanatının çok kullanılmasına sebep olmuştur (İpekten, 2016:63).

Fehîm,

Ben o sâhir-şâ’ir-i mazmûn-tırâz-ı ‘âlemem
Kim serâpâ nusha-i i’câzı itdüm intihâb (K.5/ 54) s. 132.

“Ben dünyanın mazmun süsleyen (öyle) sihirbaz bir şairiyim ki, (bu sebeple) mucize kitabını baştan başa yazmayı seçtim” diyerek kendini efsunlu sözler söyleyip mazmunlar süsleyen bir şair olarak görür. Yine bir başka beyitte; “Şu anda mânâ ülkesinde (yaratılışım sebebiyle) öyle bir mevkiye geldim ki, sermayesi zayıf olanlar benim yaratılışımın zenginliğinden nasiplensin.” Diyerek mübalağalı bir söyleyişle kendisini över.

Eylesün deryûze tab’umdan tenük sermâye-gân
Şimdi iklim-i ma’ânîde benem sahib-nisâb (K.5/57) s. 132.

Onun sözleri yalnızca mânâ dolu ve sihirli değildir, aynı zamanda doğrudur da:

Ne lâzım eylemek tebyîn-i burhân kim sözüm hakdur
Yeter da'vâma hüccet bu kasidem her suhandâna (K.7/57) 2.146.

“Sözümün doğruluğunu ispat için delil göstermeye ne gerek var? Güzel sözden anlayan herkes için bu kasidem zaten delildir” diyerek sözlerinin doğruluğuna duyduğu inancı ortaya koyar.

Ya Örfî'yem ya Hâkânî disem bu tab' ile câ'iz
Ki itdüm Rûm u Mısır'ı gıpta-geh Şîrâz u Şîrvân'a (K.7/ 58) s.146

“Bu şair yaratılışıyla benim Örfî'yim veya Hâkânî'yim demem uygundur (hatta o kadar ki) Anadolu ve Mısır'ı Şîraz ve Şîrvan için kıskanılacak bir yer yaptım” diyerek kendini Örfî-i Şîrâzî ve Hâkânî-i Şîrvânî ile karşılaştırır. Anadolu'da ve Mısır'da şiir söyleyen Fehîm, bu yerleri tıpkı ismini andığı şairlerin bulunduğu yerler gibi önemli birer şiir söyleme mahalli hâline getirdiğini iddia eder. Fehîm,

Fehîm-i pâk-hayâlem tamâm kuvvet-i tab'
Sözün neticesi kâr-ı suhanda pür-zûram (K. 14/46) s.186

“Ben temiz hayalleri olan Fehîm'im, yaratılışımın kuvveti de yerinde. Kısaca söylemek gerekirse, söz söyleme işinde zorluyum, rakib tanımam, kimse beni geçemez” demek suretiyle kendisini över.

Benem ol şâ'ir-i kâdir-beyân-ı sihr-pîrâ kim
Kelâmum eyledüm mu'ciz fesâhatle belâgatden (K. 15/30) s.192

“Ben beyânını sihirle süslemeye kadir olan o şairim, sözümü fesahat ve belâgat unsurları aracılığıyla mucizevî kıldım.” demek suretiyle beyan, fesahat ve belâgat kelimeleriyle sözü ve söyleminin neredeyse bir sihir etkisi yaratacak kadar güçlü olduğuna ve peygamber sözleri gibi mucizeler gösterdiğine dikkat çeker. Beyan, sözün yerinde ve zamanında gereği gibi söylenilmesine, fesahat açık ve anlaşılır olmasına; belâgat ise güzelliğine delalet eder. İslâmiyet'te sihir haramdır, ancak sadece şiir sanatında sihir helâl ve geçerlidir. Yine beyitte Hz. Peygamber'in, “Beyanda sihir vardır” hadisine bir iktibas olduğu görülür. Bu beyitte Nef'î'nin *sözüm* redifli şiirindeki söylemin de varlığı sezilir.

Garîk-i lücce-i âlâm olup dem-besteyem ammâ
Ne cevherler çıkarmakda dilüm deryâ-yı fikretten (K.15/32) s.192.

“Ben elem dalgalarına kapılıp boğuluyorum ama (yine de) dilim düşünce denizinden ne inciler çıkarıyor.”

Beyitte üzüntüler dalgaya *teşbih* edilmiştir. Şair kendisi de bu dalgalara kapılıp boğulmaktayken bile yine de düşünce denizine dalıp inciler çıkarmaya devam etmektedir. Beyitte *dil* kelimesi hem ağızdaki dil, hem lisan hem de gönül anlamında *tevriyelidir*. ‘*Söz ipine inci dizek şiir söylemektir.*’ Beyitte düşünce denize *teşbih* edilmiş, şair kendisini bu denizden söz incilerini çıkarmada mahir bir dalgıç olarak düşünür.

Bir başka beyitte şiirini engin bir denize benzeten şair, ulaştığı anlam derinliğinin denizin bıraktığı hediyeler gibi kıskanıldığından bahseder.

Oldı her nokta bahr-ı şi'rümde
Gıpta-i yâdigâr-ı 'ummânî (K.17/35) s. 202.

Beyitteki nokta kelimesi, hem şiirin mânâsını oluşturan hususları hem de denizdeki ufki bir yeri karşılamak suretiyle *tevriyelidir*.

Fehîm övünme içeren beyitlerinde yine Acem şairlerini eleştirmek suretiyle kendisini över.

Bana üstâd-ı kül yeter tab'um
N'eyleyim ben Zahîr ü Selmân'ı

Dahı ben gelmedin helâk oldı
Reşk ile nükte-senc-i Şîrvânî

Nüşhâ-i tâzem eyledi mensûh
Köhne tarz- kelâm-ı Sahbân'ı

Görse ger şu'le-hâne-i tab'um
Feyzî-i Hind ederdi ruhbânî (K.17/38-39-40-41) s.204.

“Benim için şair yaratılışım yeterli bir üstâddır. Zâhir ve Selmân'ı ne yapayım? Zaten onlar daha ben şiir sahasına çıkmadan öldüler. Onların arasından nükteli söz söylemede üstâd olan Şîrvanlı biri de kıskanarak benim yenilik içeren söyleyişimi ortadan kaldırıp unutturmak istedi. Şayet Feyzî-i Hindî meşhur Sahban'ın söz söyleme tarzındaki eskiliğini görseydi, benim yaratılışımın kıvılcıklarının çıktığı ocağı kutsal sayardı.”

Şaire göre kendi sözleri yenidir, Acem şairlerinin şiirleri ise eskide kalmış, hatta Fehîm şiir sahasına çıkmadan önce güncelliğini kaybetmiştir. Fehîm bu kasidesinde eleştirisinin dozunu giderek artırır.

Totalum şâ'ir oldılar hussâd
Cümlenün şi'ri hatt-ı butlânî (K.17/53) s.206

Bir alay şâ'ir-i şa'îr-şi'âr
Bir katar esterân-ı pâlânî

Ne belâ nâzım-ı le'âl olmak
Bir iki gevher-i hazef kânı

Kiminün tab'ı ma'den-i herze
Kiminün nazmı hasta hezyânı

Mahz-ı terzîk sözleri kiminün
Kiminün beyti yâve dükkânı

Kiminün şi'ri tâzedür k'olsun
Tâ ebed habs-i tab'-ı nisyânî

Olmada hâr-ı vâdi-i tâze
Hatt-ı halt-ı kelâm-ı dîvânî

Her biri vâridât-ı gaybîden
Mülhem-i feyz lîk şeytânî

Nokta-i şî'r-i şûmî her birinün
Reşk-i te'sîr-i naHS-ı Keyvânî

Bildirürdüm bu kavme ben haddin
Âh elümde olaydı fermânı

Ragmına böyle esterân u harun
Oluram beyt-i medhüme bânî

Pâdişâh-ı memalik-i nazmam
Eylerem tab'uma senâ hânî (K.17/ 53-64) s.207.

diyerek döneminde şiir söyleyen bazı kişileri “bir alay arpa yiyici”, “semerli katır” gibi tabirler üzerinden tenkid etmiştir. Bu tür şairlerin sözleri saçmalıktan başka bir şey değildir. Bu kendine şair diyenlerin karşısında Fehîm kendini öven beyitler tertip edeceğini söyler. O nazm ülkesinin padişahıdır. Buradan yola çıkarak şairin sözün arka arkaya rastgele dizilen kelimelerden ibaret değil mânâlı olması gerektiğini savunur. Yine bu kasidenin devam eden beyitlerinde şair kendisinden öncekilerin şarabın neşesinden ilham aldığını, kendisinin ise Tanrı'dan gelen vahiylerin harflerinden ilham aldığını söyler. Onun fikirlerinin mimarı Tanrı'nın feyzidir. Yaratıcılığı yaratılışının güzelliğinden gelmektedir. Tabiatı mânâlar bahçesidir. Bu bahçeden esen rüzgârla yaratıcılığı beslenir (Üzgör, 1991:207).

Şairin kasidelerindeki fahriye bölümlerine bakıldığında dönemin edebî bir eleştirisinin yapıldığı görülmektedir. Ayrıca şair bu bölümlerde kendi söyleminin yeniliği üzerinde de önemle durur.

3. GAZELLERİN MAHLAS BEYİTLERİNDE TEFÂHÜR

Şair gazellerinin mahlas beyitlerinde şiir ve şair hakkındaki görüşlerine yer vererek kendisini över.

Gül ü lâleye nesîmem dil-i nâfeye şemîmem
Desün ol ki der Fehîm'em sözi böyle pöst-kende (G.259/5) s.644

“O (her ne kadar) lâle ve gülü açtıran ılık bahar rüzgârıyım, Hoten ahusunun göbeğinden(gönlünden) çıkarılan koku bendendir(çünkü) derse desin, ben sözden mânâyı böyle deriyi yüzer gibi çıkararak Fehîmim.”

Fehîm beyitte kendisini diğer şairlerle mukayese ederek derin mânâlar bulma becerisinin diğerlerinden üstün olduğunu vurgulamıştır. Şairin sözü sadece güçlü değil aynı zamanda güzeldir de:

Şîve-i şâhid-i nutkın ki Fehîm'ün yazaruz

Hüsn-i elfâzumuzu ma'ni-i şeydâ iderüz (G.131/7) s.478.

“Biz Fehîm'in işveli sözler söyleyen söz güzelinin tarzını dile getirirken, güzel sözlerimizi (âdeta) çılgın mânâlara dönüştürürüz.”

Şair bu beyitte de sözlerinin güzel ve şaşırtıcı mânâlar içerdiğini söyleyerek kendisini över.

Bir başka mahlas beytinde şair:

İder şi'rün Fehîm ol şûh temyîz
Olam kurban-ı hüsn-i imtiyâzı (G.279/7) s. 667.

“Ey Fehîm! O nazik güzel senin şiirinin güzelliğini fark edip diğerlerinden ayırıp seçerek üstün tutar, ben onun o seçiciliğine kurban olayım” diyerek kendi şiirinin diğer şairlerin şiirinden ayrı ve seçkin oluşuna dikkat çeker. *Fehîm* kelimesi bu beyitte hem şairin mahlası hem de zeki, anlayışlı, akıllı anlamında *tevriyelidir*.

Şair sözlerinin kıymetini onları inciye *teşbih* ederek ortaya koyduğu bir başka beyitte şöyle söyler:

Görse nazmunda Fehîm ahter-i nutkum kızarup
Tâbiş-i şerm ile bahrun güheri ahker olur (G.84/6)

“Ey Fehîm! Denizlerdeki inciler şayet benim şiirimdeki yıldız gibi parlak kelimeleri görmüş olsalar, utançtan yüzleri kızarup parlayarak kor hâline dönüşürler.”

Beyitte söz-yıldız; söz-kor ilişkisi vardır. Şairin bulduğu kelimeler parlak olduğu kadar, tesiri ve yakıcılığı bakımından da başka şairlerden ayrılmaktadır.

Fehîm kendisini överken şiirlerini mucize veya sihre benzetmiş, kendi sözlerine böylece bir kudsiyet atfetmiştir:

Fehîm'i itmeğe i'câz-ı nazm ile mümtâz
O pür-füsûn nîgeh-i şâ'irânedür bâ'is (G.28/7) s.342.

Onun sözlerini seçkin yapan şey sözlerindeki mucizedir. Yine

Mu'cize şi'r ile şimdi Fehîm
Şehrde bir şâ'ir-i meşhurdur (G.74/8) s. 404.

diyerek şiirleri aracılığıyla yarattığı mucizevî tesiri, meşhur olmasının en önemli sebeplerinden biri olarak görür. Şair:

Seyr itdüm dün Fehîm'ün tarz-ı sihr-i şi'rini
Böyle kalursa eger mu'ciz-tırâz-ı dehr olur (G.85/5) s. 420.

diyerek kendi şiirinin tarzına uzaktan baktığını ve eğer böyle giderse, dünyanın mucize düzenleyicisi olacağını fark ettiğini mübalağalı bir şekilde bildirir.

Mevc- hîz eyler dem-i Rûhü'l-kuds her dem Fehîm
Sihri-i i'câz-ı Mesîhâ'dur kelâm-ı pâkümüz (G. 128/7) s.474.

“Ey Fehîm! Cebrail’in nefesi her an dalgalanıyor, ancak bizim temiz sözümüz Hz. İsa’nın sihirli söz söyleme kudretidir.”

Hız. İsa’nın nefesi ile Azer adlı ölü bir köleyi diriltmesi hadisesi onun mucizelerinden biri olarak bilinmektedir. Nefesi mucize olarak bilinen Hız. İsa’nın bu mucizesine *telmihen* onun nefesi karşısında şair kendi sözlerini hayat bahşeden bir unsur olarak görmüştür. Şiirde i’câz en açık tanımıyla, güzel şiir söyleyerek dinleyeni şaşırtmak demektir. İslamî şiirin estetik anlayışına göre şair ve şiiri için varılacak en üst basamak olarak bilinir (Mengi, 2009). Bu sebeple Fehîm de:

Biz nâkilân-ı sihr-i Fehîm’üz ki ‘âlemi
Dem-beste eyledi suhan-ı dil- pezîrümüz (G.129/5) s.476.

diyerek sözlerinin efsun dolu oluşundan âlemin sesinin soluğunun kesildiğini anlatmış ve böylece şiirinin en üst seviyeye ulaştığını okura duyurarak kendisini övmüştür. Beyitteki âlem kelimesinde hem dünya, hem de dünyayı dolduran insanlar ve diğer rakip şairler kastedilerek *tevriye*, bütün söylenip parçanın kastedilmesi ile de *Mecâz-ı Mürsel* vardır.

Sözlerüm nüsha-i i’câz-ı Kelîm oldu Fehîm
Dûrdur nisbet-i sihrî suhan-ı pâkünden (G.236/8) s.616

“Ey Fehîm! Benim sözlerim de Hz. Musa’nın mucizevî sözlerinin bir nüshası gibi oldu, (ancak) benim temiz sözüm, onlardan tesir gücü bakımından oldukça uzaktır.”

Hız. Musa Tur’da Tanrı ile konuştuğu için Kelîm vasfını kazanmıştır. Aralarındaki konuşmalar Kur’ân-ı Kerîm’de de geçer. Elbette peygamberin mucizesi olan ve vahiy şeklindeki sözlerle şairinki aynı tesir gücünde olamaz. Şair görünüş ile gerçeğin aynı olmadığı bahsini bu *telmih* üzerinden ifade eder.

Şair kelimeleri öyle büyüleyici kullanır ki, onun güzel sözleri karşısında diğer şairlerin nutku tutulur.

Teşbîh ü isti’ârene tahsîn senün Fehîm
Çok şâ’irün bu şi’r-i pür-efsûn sükûtidur (G. 70/5) s.400.

“Ey Fehîm! Seni yaptığın benzetme ve ödünçlemeler sebebiyle tebrik ediyorum. Bu sihirli söyleyişlerle dolu şiirin pek çok şairi susturdu.”

Yine şair artık bazı eskimiş söz sanatlarına ihtiyaç duymadan doğrudan mânâyı etkili bir şekilde aktarabildiğini şu beyitle ifade eder:

Sözlerüm cevher-i mazmun u hayâl oldu Fehîm
Neyleyem ben hazef-i tevriye vü tecnîsi (G.289/8) s.678.

“Ey Fehîm! Sözlerim hayal ve mazmunun cevheri oldu, ben bundan sonra cinas ve tevriye ile yapılan çanak çömleği ne yapayım.”

Beyitte cevher değerli maden ve mücevher anlamındadır ve değerli taşlarla yapılan bir sanat eserini karşılar. Beyitte cevher-inci-söz ilişkisi de kurulmuştur. Hazef ise topraktan yapılmış çanak çömlek anlamındadır. Şiirde hayal ve mazmun şiirin sanat

değerini yükseltir, şaire göre bir kelimenin iki veya daha fazla anlamının birden kastedilmesi veya bazı ses ve söz tekrarlarına dayanan bu sanatlar artık gerekli değildir.

Bu söylemde Sebk-i Hindî'nin ses benzerliğine dayalı söz sanatlarını ikinci plana atarak mânâ sanatlarına daha çok önem veriyor oluşu da elbette etkili olmuştur. Sebk-i Hindî'de benimsenen az sözle çok şey anlatma isteği, şairlerin daha çok *mübalağa*, *hüsn-i ta'lîl* ve *telmih* gibi anlama dayalı söz sanatlarını tercih etmelerine sebebiyet vermiştir. Fehîm-i Kadîm'in bu beyti de Sebk-i Hindî'nin şairlere yön verdiği edebî sanatlar ve söylem çerçevesi hakkında bilgiler vermektedir.

Yine şiirinin mucizevî anlamı ile söz-inci ilişkisi kuran şair,

Zinet-fezâ-yı bâzû-yı i'câz olan güher
'İkd-ı Fehîm mu'cize-perdâza bestedür (G.93/7) s.433.

“Fehîm'in söz ipine dizdiği inci tanesine benzeyen kelimeler, söz söyleme gücünün kol bağı (pazubendini) süsleyerek mucizevî sözleri parlatan diğer şairleri de teshir edip kendisine bağlamakta ve onları söz söyleyemez hâle getirmektedir” diyerek kendi sözünün etkileyciliğini vurgulamıştır.

Fehîm, şiirin belli bir düzen içinde yazılması ve belli bir kalıp içinde sunulması gerektiğini düşünür:

Hemvâre Fehîmânun manzum olur elfâzı
Âya güher-i tab'ı hep süfte midür bilsek (G. 171/5) s. 534.

Fehîm incilerin delinerek bir ipe düzen içinde sıralandıklarını ve bir düzen içinde buldukları için değerlerinin daha da arttığını söyleyerek şiirin de bu düzen içinde tertip edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. (Erkal, 2018:279)

Fehîm-i Kadîm bir başka beyitte, şiir sanatında önde gelen Hâkânî, Şâhî ve Melik gibi şairlerin söyleyişinin eskiliğini vurgulayarak mukayese yoluyla kendi şiiri ve dîvânının yenilik ve orijinalitesini işaret eder:

Köhne oldu resm-i Hâkânî vü Şâhî vü Melik
Şimdi nev-peydâ Fehîm'ün tâze dîvânın görün (G.182/9) s.548.

Nev-peydâ ve *tâze* kelimeleri ile yenilik ve orijinalite; *köhne* kelimesi ile de eskilik ifade edilmiştir. Bu kelimeler arasında *tezat* vardır.

Misli yokdur 'Acem'de gerçi Fehîm
Rûm'da 'Örfi'ye nazîr benem (G.206/16) s.548

Şair bu beyitte; İran şiirinde Fehîm'in bir benzeri olmadığını, Osmanlı ülkesinde de ünlü bir Acem şairi ve Sebk-i Hindî'nin güçlü temsilcisi olan Urfî-i Şîrâzî'nin (Örfî) tek benzerinin de kendisi olduğunu vurgular. Bu beyit 17.yy.'da Osmanlı şiiri karşısında artık eski varlık ve tesirini yitiren Acem şiiri ve şairlerine yönelen bir tenkittir. Bu değerlendirmeyi şairin ve Osmanlı şiirinin bu yüzyılda kendine duyduğu güvenin bir işareti olarak almak mümkündür.

Bir başka beyitte Fehîm benzer bir mukayeseyi yine Örfî ve Tâlib üzerinden yaparak kendisini onlarla birlikte üstadlar arasında sayar ve kendilerinin şiirin nasıl olması gerektiğini bilen, akıcı, yeni ve orijinal şiirler söyleyen şairler olduklarını ilan eder:

Ya 'Örfî'dür ya Tâlib ya Fehîm üstâd-ı kâmindür
Selîs ü âşinâ bir şâ'ir-i şî'r-i garîb olsa (G.254/5) s.638.

Fehîm-i Kadîm mahlas beyitlerinde en çok kendisini diğer şairlerle mukayese eder ve över (Özkan Bahar, 2022:2677).

Şair bir başka mahlas beytinde devrin diğer şairlerine seslenerek şiirde kendisinin örnek alınması gerektiğini ve yeni tarzına dikkat edilmesini söyler:

Nev-tarz u nev-âyînine bak şî'r-i Fehîm'ün
Taklid-i zebân-ı köhen-i mâ-selef itme (G.268/7) s. 654.

Fehîm-i Kadîm'in yeni söylemi bu kadar önemsiyor oluşunda temsilcisi olduğu Sebki Hindî akımının etkisi büyüktür. Bu akımın önde gelen özelliklerinin başında *bikr-i mazmun- bikr-i mânâ* gibi kavramlar gelir. Bu üslubun temsilcileri klişeleşmiş mazmunları terk ederek, görüşlerini ifade eden yeni mazmunlar ve yeni hayaller yaratmak için büyük çaba sarfetmişlerdir (Demirel, 2009:289). Fehîm de genellikle eleştirileri ve önerilerini mânânın yeni olması gerektiği üzerinde yoğunlaştırmıştır.

4. RUBAİLERDE YER ALAN TEFÂHÜR

Klâsik Türk şiirinde bazı şairlerin konuşurken tutuk ve peltek oluşlarına dikkat çekilen tezkire bilgilerine de rastlanır. Lisân-ı pepegî veya lüknet de denilen bu kekemelik, onların dillerinden konuşurken sözün kurtulup çıkmakta zorlanmasına delâlet eder. (Kurnaz,1997:471) Evliyâ Çelebi, Fehîm-i Kadîm'in peltek olduğu bilgisini verir. (Üzgör, 1991:9) Şair bu durumuyla ilgili kendisini eleştirenlere söylediği bir rubâî ile âdeta cevap verir:

'Ayb itme Fehîm çekse güftâra ta'ab
Ey cerb-zebân diyem sana nedür sebab
Envâ'-ı cevâhir-i suhanla pürdür
Ger sözde girân olsa lisânım ne 'aceb (R.4) s.684.

“Ey hilekâr kişi! Sen Fehîm'in konuşurken zorluk çekmesini ayıplama. Ben sana (istersen) onun sebebini açıklayayım. Dilim çeşitli söz incileriyle dolu olduğundan, kelimelerin ağzımdan yavaş yavaş çıkmasına şaşmamak lâzım.”

Şair peltekliliğinin sebebini ağzında dolu olan inci gibi sözlere bağlayarak *hüsn-i ta'lil* sanatının güzel örneklerinden birini verir. Fehîm şiiri yalnızca güzeller için söylediğini şöyle ifade eder:

Ben şâ'iren ammâ degülem pek cerrâr
Cerrâram u agniyâyı itmem bizâr
Her ne talebüm varsa dilberdendür
Peydâ nigh-e lutf u nihân bûs kinâr (R. 16) s.690

Fehîm şiirini devrindeki yüksek mevkili kişilere sunarak bir karşılık beklemek niyetiyle söylemediğini, talebinin yalnızca güzeller tarafından beğenilmek olduğunu bu rubaisi ile vurgulayarak kendisini dilenci şairlerden ayrı tutmuştur. Bu söylemde de gizli bir övgü ve yergi yer almaktadır.

Fehîm söylediği bir rubâ'ide kendisini Acem şiir geleneğinde rubainin ustası olarak kabul edilen Ömer Hayyam'la da mukayese ederek

Nâcâr ki mest-i 'aşk-ı Hayyâm oldum
Bu çâr-sû-yı cihânda bed-nâm oldum
'Aşk ile idüp rubâ'îye meyl Fehîm
Hayyâm-sıfat şöhret-i eyyâm oldum (R. 46)s. 704.

“Ben de ister istemez Hayyâm'ın içtiği aşk şarabından mest olup bu dünya denilen çarşıda kötü bir şöhret kazandım. Tıpkı onun gibi rubâ'î vadisine aşkla yönelip bu tarzda ben de yaşadığım zamanın en şöhretlisi oldum.” der.

5. TERKİB-İ BENDLERDE TEFÂHÜR

Şair bir terki-i bendinde bir bendin tamamını hicve ve kendisini övgüye ayırır:

Dâd ol sefine-i şâ'ir-i bî-intizâmdan
Dîvâne-yi hacil ide halt-ı kelâmdan
Feryâd o düzd-i ma'ni-i hâyîde-hârdan
Hâm ide nice nükteleri tab'-ı hamdan
Elfâz-ı tâze ile perîşân suhanları
Dürr-i nazîm düşdi sanurlar nizâmdan
Olmış harâmi-i reh-i eş'âr her biri
Beytin sanur bülend ola Beytü'l harâm'dan
Rûm içre Muhteşem de olursan hakîrsin
Bunlarsa cerr idüp dem urur ihtişamdan
Destârı kec idüp ide bâzârda hırâm
Teşhîr-i şâ'irî ide mudhik hırâmdan
'Âr eylerem şerik-i harân olduğum meğer
'Îsâ gibi kaçam feleke bu makâmdan
Huffâş-ı külhana beni sanma berâberem
Ben murg-ı hoş-nevâ-yı gülistân-ı dîgerem (Tk. B. II/ 4) s. 246

Bu bend, dönemin şiir anlayışına tutulmuş bir ayna gibidir. Aynı zamanda şairin yeni baştan inşa etmek istediği farklı bir şiir anlayışının poetikası görülmektedir. Şair dönemindeki diğer şairleri *düpedüz mânâ hırsız* olarak anar. Şairin sürekli aynı söylemi üstlenip bayatlamış mânâyı şiirlerinde kullanan şairlerle aynı dönemde yer almaya bile katlanamadığı görülür. Bu tür şairlerin şiirde yeni söyleyişler ararken sözleri, yeni kelimelerle perişan bir hâle gelmiştir, fakat onlar bunun farkına varmazlar ve inci dizisinin bozulduğunu sanırlar. Fehîm'e göre, hâlâ kendi beyitlerinin Kabe'den daha yüce olacağını düşünen bu şairler, aslında şiir yolunun birer haydudu olmuşlardır. Gerçek bir şairin kıymetini bilmezler, ancak bir çeşit dilencilik yaparak ihtişamdan, gösteriş ve

kudretten bahsederler. Bir de çarşılarda, kendilerince şairliğin ne olduğunu herkese göstermek üzere sarıklarını çarpıtıp yana yatırarak yürürler. Bu beyitler Fehîm'in bir şairden ne beklediğinin de ifadesidir (Felek, 2007:577). Şair söylemde tazeliğin, orijinalliğin ve yeniliğin önemini defalarca vurgular. Ona göre kendisi dönemindeki şairlerden ayrı bambaşka bir söyleyişe sahiptir. Şair terki-i bendlerinde de şair yaratılışını övmüştür:

Eflâk-i cihân-ı nazma merkez
Pergâr-ı ma'âniye medâram
Ben İsi-i nazm u hâme-câdu
Mu'ciz-âsâr u sihr-kâram
Geldükçe hurûşa bahr-ı tab'um
Deryâ deryâ güher-nisâram
Mest-i mey-i feyz olan Fehîm'em
Sermest-i şarâb-ı bî-humâram
Ben âşık-ı dîlrübâ-yı nazmam
Tab'um gibi mübtelâ-yı nazmam (Tk.B. III/7) s. 262.

Şair kendisini şiirin merkezi ve mânâ pergeline dayanak noktası olarak görür. Şiirin İsâ'sı olduğunu söyleyerek sözlerinin tesirini vurgular. Onun şairâne yaratılışının denizi coşup kabardıkça denizlerce inci saçılır. O şarap içince sarhoş olmaz, çünkü zaten feyz şarabıyla mest olmuştur, Fehîm gönül kapan nazmın âşığı ve şiirin müptelası olduğunu söyleyerek onun için şiir söylemenin ne kadar önemli olduğunu ve bu işte şiir dünyasının merkezinde yer alacak kadar mühim bir yerde olduğunu tefâhür içeren beyitleri üzerinden anlatır.

SONUÇ

Bu makalede Fehîm-i Kadîm'in poetikası bağlamında yaptığı tefâhürlere dair verilen örnekler değerlendirildiğinde şairin dikkat çektiği konuların başında *şairâne yaratılışın* geldiği görülmektedir. Ona göre sözlerinin güzelliği tab'ından ileri gelmektedir. Onun şairâne yaratılışı öyle güçlüdür ki kimse onu taklit edemez. O sözünün güçlü, orijinal ve açık oluşunu başka şairlerle kendisini mukayese ederek de ifade eder. Şair, kendisinden önce yaşamış olan yahut devrinde yaşayan Arap, Fars ve Türk şairlerle kendisini karşılaştırır. Bu mukayeselerde kendisini yüceltirken, diğer şairleri ise eleştirir. Bazen bazı şairleri övse bile kendisinin onlardan üstün olduğunu ifade eder. Yine de şairin bu beyitlerinden yola çıkılarak hangi şairlerin örnek alınması gerektiği, yahut kimlerin aşılması gerektiği konusunda ve dönemin edebiyat anlayışı hakkındaki bilgilere ulaşmak mümkündür. Şairin tefâhürde bulunurken salt bir narsisizmle kendisini övme gayesi gütmeyişini, bu beyitlerin aynı zamanda poetik bir anlam ifade ettiğini söylemek mümkündür. Tefâhür beyitlerinde şair, şiirine bakış açısını ortaya koyduğu gibi aynı zamanda ideal bir şiirin nasıl olması gerektiğini de anlatır. Şair genellikle kaside ve gazellerinin fahriyelerinde sözlerinin güzelliğini, gücünü, mânâ dolu oluşunu ve sihir içerdiğini vurgularken rubailerinde diğer şairlerle mukayeseler üzerinden kendini övmüş, terki-i bendlerinde ise devrinin şiir anlayışı ile ilgili edebî tenkidlere yer vermiştir.

Sonuç olarak Fehîm'e göre söz güçlü, fasih ve belîğ olmalıdır. İçinde sihri ve mucizeyi barındırmalı, taze mânâlar içermelidir. Kusursuz hayalleri çağrıştırmalı, mucize yaratmalıdır. Ona göre sözü kusursuz, anlaşılır, fakat sanâtkârâne söylemek gerekir. Şiir denizin dibindeki inci gibi hem saklı bir mânâyı içinde tutmalı hem de onun gibi parlak, düzenli, güzel ve kıymetli olmalıdır. Şairin hemen her fahriyye içeren gazelinde *nev-peydâ*, *cevher-i mazmun*, *nüşha-i taze* gibi tamlamalarla en çok dikkat çektiği konu yeni bir söyleyişin üstlenilmesi gerektiğiyle ilgilidir. Bu sebeple Zahir, Selman, Sahban gibi eski şairler artık bırakılmalı Örfî, Tâlip ya da Hayyâm ile kendisi örnek alınmalıdır. Sadece sese değil anlama da önem verilmeli, edebî sanatlardan eski tarzda olan cinas ve tevriye bırakılmalı, yeni bir çağrışımı yaratacak sanatlara yönelinmelidir. Onun şair ruhu öyle orijinaldir ki daha ismi söylenmeden beyanının ona ait olduğu bilinir. Bu bakımdan şiirde akıcılık, tanınırılık ve orijinallik onun için çok önemlidir denilebilir. Fehîm'in fahriye içeren bu beyitleri aracılığıyla onun nasıl bir şair olmaya çalıştığı, şiirinin anlam dünyasını kurarken nelere dikkat ettiği ve onu orijinal kılan hususların ne olduğu ortaya konulabilmiştir. Bu kabil çalışmaların yapılacak olan poetika çalışmalarına katkı sağlaması hedeflenmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahterî. (2017). *Ahterî-yi kebîr* (Kırkılıç, A. ve Sancak, Y., Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çapan, P. (2002). Zâtî dîvânı'nda edebî tenkîd ve değerlendirmeler. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 8.
- Çapan, P. (2005). *Mustafa Safâyî Efendi, tezkire-i safâyî (nuhbetü'l-âsâr min fevâ'idi'l-eş'âr) inceleme-metin-indeks*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (2017). Kasîde. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Türk Şiiri, Dîvân Şiiri Özel Sayısı II*.
- Demirel, Ş. (2009). XVII. yüzyıl klasik Türk şiirinin anlam boyutunda meydana gelen üslup hareketleri: klasik üslûp, sebk-i hindî, hikemî tarz, mahallîleşme. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(2), 246-273.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca- Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (2013). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ekinci, R. (2013). Fehîm-i Kadîm'in latîfeleri: tercüme-i letâyif-i kibâr-ı kümmelîn. *Electronic Turkish Studies*, 8(4), 749 - 768.
- Ekinci, R. (2015). Fehîm-i Kadîm'e mâl edilen bir atasözleri kitapçığı: durûb-i emsâl-i Türkî". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15(1), 163-185.
- Ergun, S. N. (1934). Fehîm. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Erkal, A. (2018). *Dîvân şiiri poetikası (17. yüzyıl)*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- İpekten, H. (2008). *Eski Türk edebiyati nazım şekilleri ve aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- İpekten, H. (2016). *Nâilî hayatı- sanatı- eserleri, bazı şiirlerinin açıklamaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İsen Durmuş, T. I. (2007). Fahriyyeler ışığında Osmanlı şiirinde ideal şairin portresi. *Bilig*, 43, 107-116.
- Kaplan, Y. (2016). Fehîm-i Kadîm'in bahr-ı tâvil'i. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 16(16), 167-176.
- Kurnaz, C. (1997). *Türküden gazele-halk ve divan şiirinin müşterekleri üzerine bir deneme*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mengi, M. (2009). Dîvân şiiri estetiği açısından i'câz. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 39.
- Özkan Bahar, B. (2022). Mahlas beyitlerinde fahriye: Fehîm-i Kadîm dîvânı örneği. *Atlas Journal*, 8(47), 2664-2678.
- Şemseddin Sami (1978). *Kâmus-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- TDEA. (1979). *Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi* (C.3). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tolasa, H. (1982). Divan şairlerinin kendi şiirleri üzerine düşünce ve değerlendirmeleri. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Dergisi*.
- Ünver, İ. (1991). Övgü ve yergi şairi Nef'î. *Ölümünün Üçyüzzellinci Yılında Nef'î içinde* (ss.45-78). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Üzgör, T. (1990). *Türkçe dîvân dîbâceleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Üzgör, T. (1991). *Fehîm-i Kadîm hayatı, sanatı, divan'ı ve metnin bugünkü Türkçesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

SELF-PRAISE IN THE DIVAN OF FEHÎM-İ KADÎM

ABSTRACT

In classical Turkish poetry, *fahriyye* means boasting and arrogance. Poets usually praises himself in odes, ghazals and sometimes other verse forms. In this part of his poems, he expresses his difference and especially his superiority from other poets by talking about his virtues. At the same time, he complains about fate and its cycle and emphasizes that he is not valued enough. *Tefâhür*, on the other hand, has the same word origin as the word *fahriyye* and means to boast. Poets generally praised their poems and poetry in an artistic manner in the pseudonym couplets of their poems. Fehîm -i Kadîm, one of the 17th century Classical Turkish poets, also praised his own poetic genius at almost every opportunity and in every verse form in his Dîvân. Fehîm-i Kadîm, one of the important representatives of Sebk-i Hindî, demonstrated his originality by praising his superior nature and talent in writing poetry not only in his pseudonym couplets, but also in one or a few couplets or a whole ghazal. In these self-praise couplets, the poet not only praised himself, but also revealed his poetics, which constitute the cornerstones of his poetry. In these couplets, Fehîm-i Kadîm makes literary criticisms by comparing himself with other poets and draws attention to how a poem should be. The factors and criteria of praise that the poet finds praiseworthy in his own poems give some clues not only about Fehîm, but also about the understanding of art of his period.

In this article, the poetic couplets in the poems in Fehîm-i Kadîm Dîvân have been examined especially in order to reveal the poet's poetics. Firstly, the identified couplets were examined with the help of Classical text commentary and the universe of meaning that the poet intended was emphasized. The analysis part, which constitutes the basis of the study, is organized under the following headings: Self-praise on the Superiority of Temperament. Self-praise in the Fahriyyes of Odes, Self-praise in the Pseudo-Couplets of Ghazals, Self-praise in the Rubâî's, and Self-praise in the Terkîb-i Bends. Thus, what Fehîm-i Kadîm expected from an ideal poet and poetry and the poetic value of the selected examples were determined.

Keywords: Fehîm -i Kadîm , dîvân , self-praise.